

Vehe-Glirius, Life and Work of a Radical Antitrinitarian with his Collected Writings. Bp-Leiden 1982. 143.

⁴⁸ 1579. október 14-re egy kolozsvári eseményt, Csáky László halálát jegyzi fel naptárába: *KerMagv* XXXVII(1902) 265.

⁴⁹ *I.m.* II. k. 1935. 377—378.

⁵⁰ XXII. füzet; Gál K.: *i.m.* 378.; Jakab E.: *Kolozsvár története.* II. k. 260.

⁵¹ *I.m.* *KerMagv* XI(1876) 194.

⁵² Jakab E.: *Dávid Ferencz emléke.* 242.; Kelemen Lajos: *Királyfalvi János itélőmester,* in: *Unitárius Élet.* VIII. évfolyam 3. sz. 3.

⁵³ Kelemen L.: *i.m.* 3.

GAAL GYÖRGY

(közlő)

KELEMEN LAJOS ÖNÉLETRAJZI FELJEGYZÉSEI

II. rész

OLVASÁSTANULÁS, BEIRATKOZÁS A REFORMÁTUS KOLLÉGIUMBA

Megindult az új élet.

A régiből is ott kísértettek annak kellemetlen árnyékai. Félénk és bizalmatlan lettem, s ez a két vonás legalább egy évtizedig megmaradt a lelkemben.

Ekkor, édesanyánk hazatértéig mi, a két nagyobb testvér már ábécé-gyakorló műzsafiakká serdültünk. Édesapánk tanított meg írni és olvasni, s ezt minden nap gyakoroltuk. Első elemi osztályba soha se jártam. Az apám házi iskolája volt az én első elemi osztályom. Édesapám az olvasókönyvben megmutatta, hogy mit olvassak el, s mégpedig nemcsak egyszer, hanem többször is. Én aztán az ő meghagyásának minden nap hűségesen eleget tettem. A kihagyott olvasnivalót legalább kétszer v[agy] háromszor hangosan felolvastam. Többször felesleges volt, mert ennyi gyakorlat után már legtöbbször — jó felfogásom mellett — a feladatot szóról szóra el tudtam mondani. Sokszor olvastam emellett önként előmbe került különböző könyvekből is.

A könyveket azelőtt is szerettem és bújtam, mielőtt olvasni tudtam volna. Öt év körüli gyermekkoromban történt, hogy talán egyik csütörtöki vásárosnapon bejött Szentháromságról Désfalvi Pataky László bátyánk, ki édesapámnak gyermekkorától barátja volt. Neki három, korban utána következő leánytestvére volt, kiket már kisgyermekkoromban ismertem: Mária, ki Désfalvára Muzsnay Sámuel ottani birtokos nemesemberhez, Krisztina, ki Medeséri Ferenczi András akkor kisbirtokoshoz, későbbi kishivatalnokhoz, s Ágnes, ki Nyáradgálfalvára Gálfalvy Zsiga kisbirtokos nemeshez ment férjhez. Közülük Ferenczi András és felesége legalább is havonta egyszer, de néha többször is bejártak M[áros]v[ásár]-helyre, s ilyenkor a legtöbbször hozzánk is ellátogattak, vagy ritkábban oda is szálltak.

Egy ilyen alkalommal történt, hogy én a *Nép zászlaja* című képes hetilap édesapámnak meglevő 1867. évi folyamának kemény táblájú kötetét forgatva, a képek alá nyomott magyarázó szövegen mutató ujjamat végig húzva szóról szóra hangosan mondottam az aláírás szövegét. Pataky László bátyánk ámulva és szinte megdöbbenve szólott édesapámhoz:

— Az Istenért, Miklós, csak nem kínozzátok ezt a gyermeket ilyen kis korában olvasni tanítással?! Az ilyen korai erőszakolás a gyermek agyában később megbosszulhatja magát.

Édesapám jól tudta, hogy én a képek alá nyomott szövegeket a kötet többszöri forgatásával és a nekem elég sokszor ismételt felolvasások hallásából jó emlékezőtehetségem alapján szóról szóra tudom. Őszintén meg is mondta ezt a csodálkozó rokonoknak, akiknek azonban a nyert felvilágosítás után is csak az a véleményük maradt, hogy nekem nem közönséges eszem van, s belőlem — ha az Isten megtart — még híres tudós ember lehet.

Nekem természetesen vajmi kevés közöm volt a jóindulatú rokon vélekedésekhez, de annyit apró gyermek létemre is megértettem és kiéreztem, hogy amit a rokonok mondanak, az nem rossz és nem válna káromra, s ezen bátorságra kapva, máskor is szívesen forgattam előttük a *Nép Zászlaját* vagy egy-egy olyan könyvet, melynek képaláírásait a többszöri használatból vagy gyakorlatból megismertem.

Telt az idő, s közeledett az én iskolába belépésem napja. Ez hosszú életemnek egyik legnevezetesebb napjává lett és nőtt. Minden ismeretlen, új volt előttem, s azért van az, hogy minden, ami iskolába jutásommal az első napon történt velem, oly mély benyomással járt és oly erős hatást tett reám, hogy abból az azóta letelt több mint háromnegyed század majdnem semmit se törölt ki, egyes mozzanatokra oly híven és élénken emlékezem ma is, mintha csak napokkal ezelőtt történtek volna.

1885 szeptember legelején, talán másodikán, édesapám magával vitt, hogy beirasson tanulónak a Ref[ormátus] Koll[égium] elemi iskolájába. A Ref[ormátus] Kollégiumban működő elemi iskolának [nem volt] csak 2-iktól 4. osztálya. Mind a három osztályban egy-egy Nagyenyeden végzett ref[ormátus] teológus tanított, akik a tanvezető tanár alá tartoztak, aki az elemi osztályok közös igazgatója volt. Egész életemre kihatott kedves jó tanárom, Koncz József volt akkor a kollégium elemi iskolájának tanvezetője. A teológusok pedig rendszeren egy évig vagy ritkábban tovább is tanítottak, amíg valamelyik M[aros]v[ásár]hely környéki egyházközség papnak megválasztotta őket].

Az iskolai beiratásom nagyon kevés formassággal, úgyszólván családdian történt. Édesapám mint a m[aros]v[ásár]helyi Ref[ormátus] Kollégiuml egykori diákja évekig tanítványa volt Koncz Józsefnek. Valaha az 1860-as évek derekán szintén ő írta be a kollégiumba tanulónak. Ez is közrehatott az érintkezés közvetlensége s a beírás egyszerűsége irányába.

— Na, elhozta az úrfit beiratni? — szólott Koncz bácsi apámhoz, belépésünk és köszönésünk után.

— El. Itt az ideje, hogy iskolába kerüljön.

— Na, hogy hívnak téged? — kérdezte felém fordulva Koncz bácsi.

— Kelemen Lajosnak — vágtam ki igen bátran és hangosan a feleletet.

— Hány éves vagy?

— Kilencben járok.

— Tudsz-e olvasni és írni? — folytatódott a kérdés.

— Tudok.

— Na lássuk — mondotta Koncz bácsi egy kinyitott vastagoeska könyvet a kezembe adva. Aztán ujját az egyik sor elejére téve hozzátette —, olvasd, innen.

Olvasni jól tudtam. Ment, mint a karikacsapás. Négy-öt sor után Koncz bácsi kimondotta, hogy jól van, elég.

— Hát írni tudsz-e? — kérdezett tovább.

— Tudok — feleltem nekibátorodva.

— Na, írd le erre a papirosra a nevedet — folytatódott a kérdés, s a papirost átadta nekem. Leírtam a nevemet.

— Jó írása van, mint az apjának — jegyezte meg Koncz bácsi.

— Na, írd le annak a városnak a nevét, amelyikben lakunk — folytatta.

Leírtam Marosvásárhely nevét, de csak kis kezdőbetűvel.

— Na, hát a szülővárosod nevét nagy kezdőbetűvel kell írni — volt a javító bírálat.

Nekem a leghalványabb sejtelmem sem volt, hogy miért kell Marosvásárhely nevét nagy kezdőbetűvel írni, de siettem a kisbetűt nagyra kijavítani.

— Elég is lesz ebből — mondotta Koncz bácsi.

— Hát számolni tudsz-e? — kérdezett tovább.

— Tudok — feleltem jóhiszeműleg a tudatlanság vakmerőségével.

— Na, számolj el 1-től 10-ig!

Gyorsan megtörtént, mert édesanyám, mint legnagyobb fiúvermeket, legtöbbször engem küldött az utcában a fölünk mintegy 100—120 lépésre a mi házunkon lévő Rejch Károly-féle kiskereskedésbe apróbb bevásárlásokra, s így, ezen az úton a kraicártól a forintig terjedő pénzismerettel kapcsolatban valamennyi gyakorlatot szereztem a számolásban is.

— Na, most számolj tovább kettővel, föl húszig!

Ezt már csak most gyakoroltam először, de lassacskán hibátlanul elcsúszott.

— Most már folytasd a számolást tízzel föl húsztól százig.

Ezt soha nemcsak nem gyakoroltam, de még csak nem is hallottam. Hátha még azt is tudtam volna, hogy százan fölül is vannak számok! De nekem a számok végtelen sorából akkor még a száznál több nem jutott tudtomra.

Nagy szerénységemre Koncz bácsi megelégtelte a kérdéssel, s én anélkül, hogy tudtam volna, sikerrel átettem életem legelső vizsgáján. Koncz bácsi beírt a második elemi osztály névkönyvébe, s azzal én a drága jó, nagy és szépemlékű marosvásárhelyi Református Kollégium rendszeres tanulója sorába kerültem.

Koncz bácsinak a minoriták temploma és zárdája déli tőszomszédságában, a Bolvaiak egykori tanári szállásában volt a lakása. Innen indultunk illő köszönet és elbúcsúzás után az akkori Nagyközön, a későbbi Bolvai utcán, fel az egyenesben még száz lépésre, s a közbeeső kollégiumi tornakert megkerülésével sem sokkal messzebb eső kollégium épületébe.

A MINORITAK TELKE, A KOLLÉGIUM MŰLTJA, ÉPÜLETE

[A mai Bolyai utca] Transylvania szálló és kávéházzal szembe eső oldala elmaradottságából évekig semmit se veszített. Ez a terület, mint hatalmas belsőség a minorita rend tulajdonában volt, s ezek se nem építkeztek, se el nem adtak belőle, hogy mások építkezhessenek, s ezzel azon a vonalon és környékén nagy területen megállítottak minden fejlődést és szépítést.

Jól emlékezem arra, hogy a hatalmas, akkor félig puszta belsőség legalján, a Transylvániával átellenben, egy gyarló kis, talán két szobás sárgára meszelt rozoga házacska idéetlenkedett, s onnan föl a minorita temetőig csak az elhanyagolt puszta felburjánzott telek kietlenkedett. Ez a nagy hely akkor már igazán útjában állott azon a tájon a város fejlődésének.

A postaépülettel szemben aztán egy másik gyarló, szennyes sárgára meszelt kis házacska bújt meg. Jól emlékszem arra is, hogy lakójának neve Tartler volt, a fia két-három osztállyal fölöttem a Ref[ormátus] Kollégiumba járt.

E kis házon felül — amint emlékezem — jó száz lépésnyi szélességben az utca felől a minoriták deszkakerítéses temetője feküdt. Temető a város közepén! Akkor még különösen örmény családok használták s jó rendben tartották, úgy, hogy annak az utcasaroknak a Nagypiacról idáig ez volt még a legtűrhetőbb darabja. A temetőn felül volt a nem nagyon széles bejáró út a templomhoz és a zárdába.

A templomot különösen örmény nők járták, de már a zárdában ritka volt a látogató. Ezt a zárdát Mária T[erézia] uralkodása idején egy Lobkovitz herceg, erdélyi katonai parancsnok hozta életre, ő viselte az építkezés költségeit is.⁹ Azonban a nagylelkű és gazdag patrónus közbejött halála örökre megakadályozta a befejezést. A nagyméretűnek indult hatalmas templom is — csak hajója mintegy 2/3-ad része épült ki — szegényes emléke maradt egy szép, nagy és jó akaratnak.

Később, évtizedek múlva még fiatalon otthon járva, láttam azokat az építkezéseket, melyek nemcsak a temetőt tüntették el nyomtalanul, hanem a templom mellett utcát nyitva, új forgalmi utat teremtettek és segítettek a XIX—XX. század fordulója táján Bernády György polgármestersége alatt megindult nagyszabású építkezésekkel Marosvásárhelyt szokatlan gyorsasággal egy nagyszabású várossá emelni.

*

A marosvásárhelyi Református Kollégium gyökerei a XVI. században a városban működött schola particuláig (algimnáziumig) kimutathatók, sőt a már két századdal előbb működött Ferenc-rendi zárdával kapcsolatban állott iskoláig maradtak nyomai.

Egy XVII. sz[ázad] utolsó negyedéből szász írótól származó kis latin munka szerint pedig ennek az iskolának akkor Erdélyben oly jó híre volt, hogy bizonyos években a szász tanulók is tömegesen keresték fel, elsősorban a magyar nyelv elsajátításáért.

⁹ Lobkovitz herceg 1740-ben telepítette erre a helyre a minoritákat. Templomukat 1767-ig építették. 1902-ben a templomot, 1903-ban a zárdát javították, bővítették. 1895—1914 között teológia is működött itt.

A régi iskolának az épülete ma is jó karban áll még a várbeli ref[ormátus] nagytemplom egykori szentélye és tornya északi tövében. Ideje és illő is volna ezt az épületet az egykori jelentőségét hirdető emléktáblával megjelölni, mert ma már M[aros]v[ásár]hely lakóinak legfennebb 1—2 százaléka ha tud annak jelentőségéről és egykori kiváló művelődés-történeti szolgálatairól.

[Beiratkozásom idején] a kollégium kettős udvarára a főkapun belépve a két udvar közül a látogató v[agy] a diák egyaránt először a Nagykúriára érkezett.¹⁰ Ennek északi oldalát a kollégium kétemeletes része képezte és határolta is. Az egész épületnek ez volt a legmagasabb része. Keleti oromfalát pléhvel borított négyablakos megnyúlt négyszögű torony koronázta. Ebből az élehangú két ezüstcsengésű csengettyűből a nagyobbik többször megszólalt. Reggel ez adta az ébresztő s vele az öltöző parancsot, ugyanakkor a nagykapu nyitás jelét is. Éles hangja a magasán fekvő épület tetejéről reggel, de főleg este az egész városba elhalatszott. Ugyanakkor a kapuór a barnászöröstre festett kapu közelében elfoglalta helyét, s a szobák tisztaságát s a vizet gondozó tandíjmentes szolgálóiuk csoportban siettek a nagypiaci híres Bodor-kútjára, hogy onnan annak csorgó vizéből a napi fogyasztásra s részben a tisztálkodásra is egy-egy nagy korsó vizet hozzanak.¹¹ Ez a nem sok víz az elég felületes mosakodással és nem sok ivással el is fogyott, s így a Bodor-kútjához a kirándulást a szolgálóiuknak naponta többször is meg kellett ismételni, ami főleg hideg téli napokon éppen nem tartozott az irigylésre méltó mulatságok sorába. Vízvezetéknek híre se volt még akkor M[aros]v[ásár]helyt.

Közvetlenül ehhez a kétemeletes tömegépülethez délre építve egy manzárdtetős egyemeletes épületszárny nyúlt be az udvaron. Földszintjére csak a tájban helyezték át a tanári szobát. Emeletére a följárás a kapuközből bejövőleg balra egy felsötét folyosóról kemény tölgyfalépcsőkön vezetett fel: ott volt a kollégium nagyterme, az összes nagyobb iskolai ünnepélyek s az évvégi vizsgák székhelye. Már rendeltetésüknél fogva is tekintélyes részletei a szinte félős tiszteletet parancsoló nagyépületnek.

A kollégium kétemeletes része a bennlakás céljára szolgált. Ez alól kivételt képezett a földszintnek közvetlenül a nagykapu melletti szobája, melynek erős pántozott vasajtaja mindjárt elárulta, hogy ott nem közönséges lakoszoba van. Itt volt elhelyezve a Gecse Dániel, az egykori humanus szabadkőműves orvos által alapított Gecse-intézet pénztára s pénztári hivatala, Marosvásárhely humánus célok szolgálatára alapított leg-

¹⁰ A kollégium korabeli épületeinek alap- és térrajzát valamint északi, keleti és déli fényképfelvételeit *A marosvásárhelyi ev. Ref. Kollégium Értesítője az 1894—95. iskolai évről* tartalmazza. Ennek első része 758 lapon a kollégium történetét adja elő Koncz József összeállításában. Az épületek elhelyezkedését Kelemen Lajos is vázlatos rajzokkal szemlélteti kéziratán.

¹¹ A Bodor-kút a Borsos Tamás építette és a várból vizet hozó vezeték főtéri négyes csorgója volt. Bádognapoláján Apolló-szobor díszlett. Nevét onnan kapta, hogy Bodor Péter, a furfangos székely ezermester olyan szerkezetet illesztett bele 1820 körül, melyet a víz ereje hajtott, s hatóránként muzsikált. A szerkezetet valószínűleg 1836-ban egy vihar pusztította el. 1911-ben a város magát a rozoga kútépületet is lebontatta.

első intézménye.¹² Nekünk, a tanuló ifjúságnak 11 évi ott tanuláson idején soha senki meg nem magyarázta, hogy Gecse Dániel ki volt, mivel magaslott embertársai fölé, s én, aki ifjabb tanuló koromban is szerettem olvasni és gyarapítani tudásomat, Gecse Dánielről és alapítványáról csak a kollégium elvégzése után szerezhettem nyomtatásban kellő ismeretet. Ez pedig azt jelenti, hogy a legjobb példaadók emléke is elsorvad, s nem termékenyít cselekvő követésre, ha erre a talajt, különösen az ifjúságnál elő nem készítjük.

De a kollégium kétemeletes részére visszatérve, meg kell említenem, hogy ebből az első emelet folyosója végéről a kollégium nagykönyvtárába lehetett bejutni. Én már tán V. gimnazista voltam, midőn Koncz József kedves emlékü jó tanárom jóvoltából először járhattam ott. Ő bevitte a kollégium nagykönyvtárát, s neki szokása volt egy-egy tanulóat bevinni oda, részben azért, hogy ha a szükség kívánja, legyen kit elküldeni valamiért, vagy valakiért, s ezen kívül könyvek kihozásában vagy helyretételében segíteni. Koncz József a könyvtárba bejutva, dolgához látott, s a deákot rendszerint magára hagyta. Én is ebbe a helyzetbe jutottam legelőbb. Egy jó félórát vártam tétlenül ott. Megúntam a tétlenséget, s nézegetni s olvasni kezdtem a könyvespolcokon szép rendbe helyezett könyvek sarkáról azok címeit. Némelyik fölkellette kíváncsiságomat, s az ilyeneket helyükről kihúzza beléjük néztem, s a szerint, hogy a tartalom érdekelt-e vagy sem, visszatettem a helyére a könyvet, vagy lapozni kezdtem.

Amint a Szt. Miklós utcáról, vagy szembe északról akár a Kazinczy, akár a régi Sáros utcáról a kollégium kapuján beléptünk, a kétemeletes rész alatt elhaladva szembe a Nagykúriára, jobbra a kétemeletes rész folyosójára, az ú[gy]n[vezett] Kősorra jutottunk. Ebből a folyosóból minden szoba ajtajával szemben ki lehetett érní a Nagykúriára. A nagy, laposfejű szegekkel kivert hatalmas tölgyfakapu egyenesen a Nagykúria felé mutatott utat. Balra egy ablaktalan sötét folyosó nyílt, melyről ismét csak balra a kontraszenior lakószobájába volt bejárat. Ennek ablakán a már említett szemben levő három utcára nyílt kilátás. Erről a barátság-talan folyosóról a kontraszenior lakásával szemben volt a kollégium legrosszabb hírű és emlékü helyisége, a pizskiria. Az iskolai tömlőcöt nevezték így. Kis terjedelmű fülke volt ez, melyben nappal, délután vagy este szürkületig a kisebb csintalanságok elítélt tettesei ülték le a kiszabott kisebb büntetésidőt. A gyarló világítást ez egy méternyi hosszú s félméternyi magas erős vasrácsos ablakon kapta, melybe jobb tornászok karerőn, a gyengébbek kínos erőfeszítésekkel a világosságot szomjúhozva fel tudtak emelkedni. Ezt az emelkedett helyzetet azonban koronként a kárörvendők csúfolkodása és hergelése tette kínossá. Szinte fölösleges megírni azt, hogy ezek a büntetés-ráadások szerencsére csak akkor váltak alig kibírhatóvá, ha a tettesek előzetesen meggyőződtek arról, hogy a kontraszenior nincs otthon. Éppen ezért, ha többen mentek a pizskiria foglya bosszantására, rendszeren kiállított örökről is gondoskodtak, hogy

¹² Szárazajtai Gecse Dániel (1768—1824) a marosvásárhelyi Református Kollégium diákja, a pesti egyetemen szerez orvosi diplomát 1798-ban, majd bécsi és itáliai tanulmányok után 1817-től Marosvásárhely főorvosa lesz, s haláláig itt folytatja tevékenységét. Emberszereteti Intézetét (Institutum Philantropicum) 1820-ban alapította 2000 német forinttal, s végrendeletileg vagyonát is ráhagyta. Célja főleg a református egyház és kollégium támogatása.

a hirtelen hazatérő kontraszenior nehogy tetten érje az ily rakoncátlan-kodókat, mert ebben az esetben hamar ők kerülhettek zár alá.

Én ennek belsejét csak hét év után láthattam meg, s ezt a szerencsét sohase kívántam újra. Éjjel az volt a kapuőr (a vigil) őrhelye. Gyakori volt az őr kicsalása. Ez abból állott, hogy a tettes meghasított végű nád-pálcával a csengő drótját felfelé nyomta, s rögtön reá elfutott. A merénylőket ily esetekben nagyon nehéz volt tetten érni.

A nagy kapualjba lépők szeme balra, magasan a kapuboltív alatt egy a falba illesztett órán akadt meg. Én a római számokat még nem ismertem, s így csak azt tudtam, hogy órát látok, de az időt nem tudtam leolvasni róla.

[A kétemelet magasságú tűzfalon e betűket olvashattam:] BAVIKO. Negyedszázad után Uzdisz[en]tpéteren hallottam Csomoss Jenő bátyámtól, hogy ezek a rejtélyes betűk egyszerűen Bartha Albert VI. középosztályos nevét örökítették meg, aki Cs[omoss] J[enő] bátyámnál néhány évvel járt fennebb, aki arról volt a maga korában nevezetes, hogy három évig járt a VI. középosztályba. Valakivel fogadott, hogy ő a magas tűzfalra felírja a neve kezdőbetűit, s a hozzá annyira ragaszkodó VI. középosztályt jelző kezdőbetűket.

Azt aztán senki se tudta megmondani, hogy mi módon jutott ő fel abba a kétemelet magasságba. A sok találgatás és legenda közül az látszott a legelfogadhatóbbnak, hogy társai a derekára kötött vastag ruhaszáritó kötélben engedték le nevé megörökítésére; vakmerő és életveszélyes fogadásáért életkockázttató ostoba bravúrja végbevitelére. Az utókor mindenesetre hálátlan volt, hogy a nagy tett végbevivője nevére már megfélemedkezett. Én most e hiányt kipótolom, s felújítom a vakmerő diák emlékét, s [kiírom] nevét, melyet mások nem tudtak v[agy] nem akartak megfejteni. Éljen még soká tehát BAVIKO emlékezete!

TANKONYVVASÁRLÁS, AZ ANDRÁSY-MAJOR

Már mint a tekintélyes öreg kollégium csemetéje tértem be édesapámmal a kollégium udvarára, hol minden lépés és minden perc új meglepetéseket és új fordulatokat hozott. Édesapám aztán nemsokára magamra hagyva, a hivatalába sietett. A legelső és nagyon kellemetlen [élmény] mindjárt az volt, hogy egy előttem addig ismeretlen térdnadrágos hetyke fiú mellettem elmenőben egy arasznyi kihúzott parittyagumival keményen megcsapta a csupasz kezemfejét. Ilyent most tapasztaltam életemben legelőbb. Szótlanul, de keserű és kellemetlen fájdalom-érzéssel nyeltem le a hatalmaskodást. Ezt a fiút én most és mindörökké megutáltam, s mindig kerültem, valameddig a kollégiumba járt. Szerencsére az elemi osztályok után eltűnt onnan. Úgy hallottam, kereskedőinas lett, s most már — a kollégiumi közfelfogás szerint — én nézhettem volna le. Harmath Sándornak hívták.

Vele egyszerre ismerkedtem meg Páll Károly széles körben ismert későbbi tanárom akkor 3. elemista Andor fiával. Ő ott akkor árusította ki használt 2. elemi osztályos iskolai könyveit a koll[égium] udvarán. Ezeket ketten együtt elvittük édesapám hivatalába, a közeli Királyi Táblára, hol ő akkor dolgozott, s a nekem szükséges darabokat ő ott kifizetve, visszatértünk a kollégiumba. Nem emlékszem arra, hogy egyetlen új könyvre költöttünk volna.

Délben aztán otthon édesapám meghagyta nekem, hogy Páll Andort hívjam meg vendégül a mi kertbérletünkbe, az Andrásy-majorba. Én a meghagyásnak rögtön eleget is tettem, s Páll Andort a major hollétééről és a bő gyümölcstermésről tájékoztatva úgy egyeztünk meg, hogy d[él]u[tán] 5 órakor együtt megyünk a kollégiumból a majorba. Édesapám meghagyására azonban azt is megmondtam, hogy hozzon magával valami nagyobb vászon vagy legalább erősebb papiros zacskót, hogy abba haza is vihesse magának gyümölcsöt.

A megállapodás aztán pontosan teljesült. Abban az évben rendkívül bő őszi gyümölcstermés volt, s a jó órára nyúlt kerti látogatás és bő gyümölcsfogyasztás után Páll Andort édesapám közel félvékányi szép és jó almával látta el. Én pedig ugyancsak az ő meghagyására azt a Páll K[ároly]ék utcája, a Kazinczy utca végéig segítettem elvinni.

De ha már a neve szóba és írásba került, nem volna illő megfeledekezni az én életemben több mint egy évig szerepet játszott Andrásy-majorról sem.

Ez a kedves emlékü egy holdnyi gyümölcsöskert ott feküdt közvetlenül a római katolikus temető mellett, a jeddi és koronkai országútba vezető mezőre járó szelíden emelkedő szekérút mentén. A város végén, a déli soron akkor még csak nagyon foghíjasan épült ki az utca. Jó harmadkilométeren egyetlen ház se épült fel még. Ennek az útnak a tetején az Újváros felé menőleg jobb kézre Beer nevű zsidó bérlőnek volt kis tanyaháza, mellette a re[ormátus] temető felé húzódó nagy lóheréssel v[agy] lucernással. Onnan a város végéhez, a vámhoz vezető úton egyetlen ház se volt még. Alkonyattól reggelig csupa riasztó barátságatlanság sunyított a különben ilyenkor ott nagyon ritka emberi lényre.

A kert édesapámnak Andrásy József nevű tiszt kollégájáé volt, aki ott lakott a kollégiumtól a vár felé vezető utcának, az akkori Ebhátnak, a későbbi Kazinczy utcának a vár felé eső vége bal oldalán egy elhanyagolt kis, süllyedt, sajátját képező kő- illetve téglaházban. (Ezt az utcát azért nevezték el Kazinczy utcának, mert itt szállásolták el Kazinczy Ferencet M[aros]v[ásár]helyen jártakor a br. Kemény házban¹³, kiknek a ház a mi időnkben is birtokában állott.) Jómódú édesapja valaha Csíkszentkirályról származott ki, hol a falu majdnem harmada viselte ezt a vezetéknevet, s mindnyájan ösrokonságot igényeltek Andrásy Gyula grófhoz, a zseniális osztrák-magyar külügyminiszterhez. Ennek főszékely, primor ősei a Báthori István 1575-beli kerelőszentpáli csatája után menekültek ki Magyarországra, s ott katonai vitézségük alapján már negyedszázad alatt értékes birtokadományok s utóbb házasság révén a főúri rendbe emelkedtek, s előbb bárói majd grófi rangot szereztek, s ott is maradtak. Az Erdélyben maradt sokkal népesebb Andrásyak pedig a sovány csíki földön, Csíkszentkirályon tovább szaporodtak, s ezzel tovább is szegényedve rendre mind hátrább szorultak a közelet teréről. A XIX. sz[ázad]ban egyesek jobb megélhetést és módot keresve kivándoroltak közülük Csíkból, s ezek egyike volt az is, aki Marosvásárhelyre jutva mint jómódú csizmadia mester kapaszkodott meg és élt a városban.

Ott rendre három házastelket szerzett magának, s fiát taníttatta, az a Kir. Táblához kapott hivatalnoki kinevezést. Ez az Andrásy azonban nem volt szerző ember, s itókás hivatalnok pajtások társaságába jutva,

¹³ Kazinczy 1816. július 8-án járt Marosvásárhelyen, s 9-én utazott tovább.

iszákosnak indult. Hivatali munkáját ugyan elvégezte, de azután felváltva a különböző megszokott 3—4 kocsmában töltötte idejét legtöbbször a zárásig. Házaít elhanyagolta, s egyáltalán nem javította, úgyhogy azok rendre tönkrementek.

Andrásy Józsefnek ily körülmények között sorsjátékos nyereményszerű szerencséje volt, mikor édesapámtól azt az ajánlatot kapta, hogy ő a várható évi féltermés fejében vállalja a kert kitakarítását és rendbehozását, s a termés behordásáig őrzését is. Örömmel ment belé a neki semmibe se kerülő ajánlat elfogadásába.

Édesapám rendkívül szerette a kertet s a kerti munkát. Ahogy a megállapodás megtörtént, a hivatalból hazaérve ebédelt, kevés déli alvás után mindjárt a szükséges néhány kerti szerszámmal fölszerelve az Andrásy-majorba sietve, munkához látott. Többször engem is elvitt magával, s így láthattam, hogy mennyit és hogyan dolgozik. Elsősorban lefűrészelte az összes száraz ágat, a méternyi hosszúakat s az ennél rövidebbeket külön-külön csomóba rakva, evvel megtisztította és rendbehozta az utakat és ösvényeket. Azután a tűzifának alkalmas vastagabb darabokat fűrészsel vagy fejszével nagyjában egyenlő hosszúra nyesve, a kaliba közelébe mutatós csomókba rakta, míg a vékony ágakat a kerítésnek főleg a mező felé eső romlásai betömésére használta fel. A rendezés után a kertre alig lehetett ráismerni.

A tavaszi bő és szép virágzás aztán őszre beváltotta az ígéretét. Törésig dúsan megrakott ágak hajoltak le a kertben megforduló családtagok és a kevés vendég felé, s midőn az almaszüret megtörtént, a kaliba előtt két külön tetézt székényi elraknivaló válogatott szép téli alma mellett majdnem ugyanannyi kissé hibás vagy ütődött példány várt hazaszállításra.

Külön néhány kisebb almacsomót kapott ezen felül az a nálam 2—3 évvel idősebb pásztorfiú is, aki egész nyáron át ott legeltetett néhány juhót a major szomszédságában, attól a Nagyhegy-szőlő irányába terjedő parlagföldön. [Én] minden nap alkonyatfeléig uzsonna időtájtól voltam a temető szomszédságában a nagy gyümölcsös pásztorja. Ezzel a babonásan túlbuzgó, vallásos, de nagyon jóindulatú fiúval rendre a közös magányosság mind jobban összehozott. Édesapám meghagyásából minden nap adtam 10—12 d[ajr][a]b nagyobb és érfélben levő hullott almát neki. Midőn egyszer magunkra maradva a juhok közelében beszélgettünk, feltűnt nekem, hogy a pásztorfiú megnőtt körmeit nyesegetve a levágott körömdarabokat a kebelébe rakja. Megkérdeztem, hogy miért teszi ezt, s erre azt az engem nagyon meglepő választ nyertem, hogy halálunk után a túlvilágon számolnunk kell mindenről, amit az Isten nekünk adott, amit reánk bízott. Ő ezért rakja levágott körmeit a kebelébe, hogy midőn holtá után, talán az ítélet napján számon kérik tőle az életét s vele a testét is, meg tudja mondani, hogy a reábízottakkal mit csinált, s hova tette azokat.

Engem nagyon meglepett, s gondolkozóba ejtett a pásztorfiú válasza. Napokig ott forgott vissza-visszatérve a fejemben, de végre is azzal nyugodtam meg, hogy az Isten aligha tarthatja oly fontosnak a levágott körmököt, hogy azok nyilvántartását és őrzését egy egész életen át kívánja, sőt megkövetelje az embertől. Ebben rendre megnyugodva, a kérdést a napról napra fölmerülő sokkal fontosabb meggondolnivalók rendre kiszorították a fejemből.

Andrásyt alig lehetett még az elosztásra is kijövetelre bírni. Jó heti halogatás után végre megjelent abban az évben először és utoljára őt

érdemtelenül annyi sok és jó gyümölcsrel megajándékozott kertjében. Közömbösen tekintett a téli eltevésre kiválogatott két hatalmas gyümölcshalomra, s a hullott vagy a szedésnél valamiként megsérült gyümölcsök másik két nagy halmára, míg egyikre pálcájával rámutatva, kifejezte, hogy azt választja.

Mi aztán mindjárt aznaptól kezdve kosarakban és kisebb zsákokban megkezdtuk a hazahordást, s egy hét alatt be is fejeztük. A nekünk jutott termésrész legjavát édesapámék a pince télen máskor is erre a célra szolgált állványaira helyezték el. Ami ott már nem fért el, azt a télen nem fűtött utcai első szobánk minden erre a célra fölhasználható helyére igyekeztek beszorítani. A hullott almának már csak a padláson maradt hely, hol leterített újságpapíron jócska csomókba rakva szorongott, de nem sokáig, mert az állandó hordás és fogyasztás minden nap kisebbé zsugorította a csomókat.

A termés Andrásynak jutott része legnagyobbára kárba ment. Andrásy feléje se nézett többé a kertjének. E[des]a[pánk] figyelmeztetései süket fülekre találtak nála, s a neki jutott termésrész örizetlenül és gondozatlanul ott maradt a kertben a földön. Tán a bő termés következtében beállott gyümölcs olcsóság is hozzájárulhatott ahhoz, hogy ne tartsa érdemesnek a kertben örizet nélkül hagyott legalább 40—50 véka jó gyümölcsrel törődni. Így történt aztán, hogy karácsony felé, az akkor Vár téren lakó özv. Soos F-né keresztanyámtól, nagyanyámmal látogatásból visszatérőben a róm[ai] kat[olikus] és ref[ormátus] két temető közötti kerülő úton hazaindulva nagyanyámnak eszébe jutott, hogy nézzünk be az Andrásy-kertbe is. Bokáig érő hóban jutottunk fel az őszön összehordott almatermés színhelyére. Sehol egyetlen lábnyom se jelezte, hogy ott a hó leeste után járt volna valaki. Az érintetlenséget mutatták az almacsomók is. Nagyanyámmal együtt ketten mintegy 15—20 almát fölvettünk a gyümölcsrakásból hazavinni mutatóba. Ezeket aztán meg is ettük. A többi valószínűleg ott pusztult el érintetlenül a hóban.

Nekem az 1885 őszi bő gyümölcstermés főleg tanulóköromban sokszor visszatért vágyalmas emlékezetembe. Pedig az annyira szeretett Andrásy-kertben többé soha az életben nem jártam, s Marosvásárhelyről elkerülve azt se hallottam soha, hogy annak végsorsa mi lett. Majdnem háromnegyed század után önmagamtól számot kérve, fájó szívvel kell beismernem, hogy nem voltam elég hálás a számomra is annyi jó gyümölcsöt ajándékozott kedves emlékü kert iránt.

A MÁSODIK ELEMI OSZTÁLY ÉS TANÍTÓI

A napok gyorsan teltek. Szeptember 5-én megkezdődött a tanítás.

Mielőtt erre bevonultam volna, édesapám ellátott alapos utasításokkal. Meghagyta, hogy mielőtt az osztály ajtaja megnyílik, rögtön igyekezzem minél előbb bejutni, s lehetőleg az osztálytanító közelében az első padban elhelyezkedni, hogy jól hallhassam a magyarázata minden szavát, mert a jó hely s a figyelés már fél készülés, s nagy könnyebbség a következő órákra. Én azonban addig nem járván iskolába, fogalmam se volt arról, hogy merre s melyik lehet az első pad.

Tanáctalanul állottam meg az osztály ajtója előtt összezsúfolódott 40 főnyi nyüzsgő és dulakodó második elemista tanuló tömege szélén. Mielőtt a tanteremajtó megnyílt, s Csatár bácsi kivergődhetett beszorult

helyzetéből, az ajtó előtt kívül zsúfolódott tömeg vadul nyomta egymást befelé. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a tolakodók egymáson keresztül esve, s kutyakalangyában vergődve igyekeztek kellemetlen helyzetükből szabadulni. Ez roppant zajjal s folyton megújuló verekedéssel járt, örvendhetett az, akit jószerencséje kiszabadított belőle.

A padlón hemperegve vagy az ajtó körül állva folyó közelharcok percekig tartottak, míg én is besodródhattam ütlegek mellett az osztályba. Zsúfoltság, láрма, verekedés töltötte be az egész osztálytermet. Szemeimmel kerestem az édesapám által lelkemre kötött jó helyet, de az sehogy se mutatkozott. Akkor láttam meg, hogy a bejárattól jobbra egy férfiarasznyi emelvény magaslik fennebb a padlónál, ezen egy asztal állott, s mögötte egy szék. Ide nem tolakodott senki. Ebből következtettem, hogy az alighanem az osztálytanító helye lehet, s elgondolásom a láрма és dulaadás elcsitultával csakhamar helyesnek bizonyult. De ugyanakkor az is világossá vált előttem, hogy én a helyezkedésben nem jól okoskodtam. A tanítói székkal szemben elhelyezett padsorok közül már csak a leghátulsóban volt üresen egy-két szűkebb hely. Arra igyekeztem tehát, hogy valahogy ott elhelyezkedhessem. Nagy későre sikerült is majdnem az ablak alatt a sarokban meghúzódnom, s ezzel én most már mint a marosvásárhelyi Ref[ormátus] Kollégium elemi iskolája 2-ik osztályának tanulója egyelőre véglegesnek mutatkozó helyhez jutottam.

A zaj némi enyhültével csakhamar belépett az osztályba a tanítónk, Tóth László papjelölt, a későbbi nyáradkarácsonyfalvi református pap. Nyugtalan, ideges tekintetű, kisebb középtermetű, akkor 24—25 év körül járhatott gyérülő hajú félszőke, félbarna ember volt. Külföldi teológiai akadémiáról, Németországból, Magdeburgból csak nemrég érkezett haza. Hetekkel később gazdátlan eredetű hírek azt suttogták róla, hogy egy darabig a bolondok házában volt. Én soha se tudtam meg, s nem is kuttattam a valóságot, de később az ő papkorában s az én felsőbb gimnazista koromban már a hír úgy módosult kedvezőbbé, hogy ideggyógyászaton kezelték egy darabig.

Tóth Lászlót sokszor hatalmába kerítette az idegesség, s ilyenkor nehéz perceket kellett átszenvednünk. Ilyenkor hamar gúnyolódott, verekedett, de elég hamar is elcsendesült. Én a köszönésen kívül nem voltam vele más érintkezésben, mióta Marosvásárhelyről elkerültem, mind ritkábban láthattam. Nem tudom, hogy mikor halt meg.

Tóth Lászlót a tanításban Kövendy Kálmán papjelölt váltotta fel.¹⁴ Kövendy Kálmán egy Aranyosszékről Marosszékre házasodott, Vadadba átkerült birtokos nemes család tagja volt. Középtermetű, sovány, kékszemű, de barna hajú és bőrű nyugodt, barátságos és jóindulatú ember volt.

Érkezése napjára a fal mellé nagyobbára figyelmenlenségből kiállított 2—3 osztálytársam egyszerűen a tanár érkezése előtt beült a padba a régi szokott helyére. Én nem voltam ily bátor ugyanezt cselekedni, s egyedül künn maradtam a fal mellett. Így maradtam künn másnap is.

¹⁴ Az 1885—86-i Értesítő nem tesz említést a tanév közben bekövetkező osztálytanító-változásról. Ennek adatai szerint a II. elemi Kövendi (i-vel írva) Kálmán okl. papjelölt, a III. elemi pedig Tóth László végzett teológus tanította. A II. elemiben összesen 41 tanuló volt.

Megkezdődött a rendes óra kérdéseivel és feleletekkel. Így esett a második napon is. Közben Kövendy Kálmán több, az osztálynak feltett kérdésére a fal mellől én is nyújtottam az ujjamat felelésre, s midőn Kövendy kérdezett, a kérdésekre kielégítően mindig megfeleltem. Midőn ez négyszer vagy ötször megismétlődött, Kövendy a két első fiútól — Réz Mihálytól, a későbbi országos nevű írótól és politikustól és Bányai Domokostól¹⁵ — megkérdezte:

— Miért van ez a fiú a fal mellé kiállítva?

— Egyszer nem figyelt — felelték a kérdezett osztálytársak.

— Egyebet nem hibázott?

— Nem.

— Na fiam, — mondotta hozzám fordulva Kövendy —, menj be az utolsó padba, s ülj le ott.

Soha se felejttem el azt a hálás érzést, mely a lelkemet áthatotta és betöltötte ezekben a percekben.

Kövendy Kálmánnal új szakasz nyílt meg az én tanulói életemben. Hálám és tiszteletem kísérté és kíséri máig is lelkemben az ő áldott emlékét. Hosszú évek múlva, 1908 nyarán találkoztam vele s családjával Csomoss Jenő nagybátyámnál Mezőkapuson, hol édesapámmal látogatóban voltunk. Fia éppen akkor végezte a középiskolát, s történelemtanárnak készült. Midőn szeptemberben feljött Kolozsvárra, amiben csak tehettem, mindenben segítségükre voltam az egyetemen, a beiratkozásban és elhelyezkedésben. Besegítettem a könyvtárhoz egy ösztöndíjnak megfelelő napidíjas állásba, hol nagyon jól bevált. Az egyetemet végezve eltávozott Kolozsvárról s úgy hallottam, hogy fiatalon meghalt. Két leánytestvére is örökölte édesanyjuk, Szász Károly nyárádszeredai re[formátus] pap leánya szívgyengességét, kinek utódai mind kevés ideig éltek.

RÉZ MIHÁLY OSZTÁLYTÁRS, DÁVID JÓZSEF MAGANTANÍTÓ

A második osztályban, amint már említettem, Réz Mihály és Bányai Domokos voltak az első fiúk. Réz Mihály maroscapói származású volt, Radnót mellől. Kisküküllő megye északnyugati széléről. Édesanyám hírből ismerte a családját, s mondotta, hogy úri, mégpedig nagyságos familia. Maga Réz Mihály nagyon értelmes, eszes, kissé zárkózott rövidlátó fiú volt. Eleitől fogva jól voltam vele, mindaddig, míg apja nemsokára meghalt, s ekkor Cs[íkszentmihályi] Sándor János, a későbbi főispán, s Tisza István miniszterelnöksége idején belügyminiszter, kivette őt a református kollégiumból, s átvitte Nagyszebenbe. Köztünk, gyermekek között az volt elterjedve, hogy Sándor János róm[ai] katolikussá térítette unokaöccsét, s ezzel minden összeköttetés megszakadt a régi osztálytársakkal. Majdnem egy évtized múlva tudtam meg, hogy e hír valótlan volt. Sándor János az unokaöccsét azért vitte tanulni Nagyszebenbe, hogy ott elsajátítsa a német nyelvet, s ez teljesen sikerült is, de Réz Mihályt nagybátyja református vallásában nem háborgatta.

Én aztán R[éz] Mihállyal hosszú évekig nem találkoztam. Mikor Kolozsvárra egyetemi tanárnak kinevezték, már mint tudósnak és poli-

¹⁵ Bányai Sándor nevű osztálytárs szerepel az Értésítőben.

tikai írónak országosan jó neve volt.¹⁶ Először a régi Nemzeti Színház kis utcájában láttam meg, amint bement az egyetemre. Azonnal megismertem, mert testi növényen kívül alig változott valamit. Azután az utcán is többször láttam. Időnként az volt az érzésem, hogy szólítsam meg, de mindig visszatartott valami olyan érzés: ezt ha nem is ő, de lehetnek mások, kik kapaszkodásnak, vagy éppen tolakodásnak magyarázhatják, s ez az érzés egy ideig visszatartott. Végre mégiscsak találkoztunk. Őszintén örvendett a gyermekkori osztálytársnak bennem, s időnként az utcán sétálkozva el-elbeszélgettünk. [. . .]

•

A szerencsés véletlen úgy hozta, hogy mind a második, mind a harmadik elemi osztályban a magántanítóm Dávid József volt.¹⁷ A Székelykál szomszédságában levő Iklandról való szegény kurtanemes fiú volt. Ezt onnan tudhattuk, hogy édesatyja a fiát a vidéken használt ruhában látogatta. Az öreg Dávid bácsi magasabb, középtermű, kevés beszédű, csendes ember volt. A leghidegebb téli napokat kivéve, majdnem minden héten bejött gyalog v[agy] alkalmi szekéren a 13 km távolságra fekvő faluból házi szövésű posztóruhájában meglátogatni a mindnyájunk által láthatólag nagyon szeretett fiát, aki ilyenkor, hogy édesapjával kibeszélhesse magát, a 7—8 magántanítványát részben reám bízta. Ez nekem a társak előtt bizonyos tekintélyt szerzett, amire magamban nagyon büszke voltam, de kifelé titkoltam ezt az érzésemet, s igyekeztem a bizalmat megszolgálni. Bejöttekor mindig hozott valami húsételt a fiának, rendszeren kis d[a]r[a]b kolbászt, májast vagy szalonnát s egy-két tojást. Ez tulajdonképpen vacsorára szólott, mert ebédre Dávid úr, ahogy mi, tanítványai emlegettük, a kollégiumhoz közel, a Szent Miklós utca déli sorára járt, a régi Baromvásár utcától a Királyi Tábla fele a 3. házhoz, Végh Károly nevű vendéglőshöz, kinek fia nekünk osztálytársunk, neki kosztos tanítványa volt.

Dávid József (Dávid úr) mintegy 175 cm magas, középtermű fejlett izomzatú, barna csinos deák volt. Húszéves korára szép göndör fekete szakáll körítette csinos eleven arcát. Osztályában nem ölte meg magát a tanulással, annyit tanult, hogy az elégségest megkaphassa, s ezzel meg is elégedett. De ezt nemcsak kiegyenlítette, hanem kiemelkedővé növelte az, hogy Lakatos Áron selyei székely osztálytársával ők voltak a kollégium elismert legerősebb diákjai. Magyaros szabású magyar ruhában, fekete magyar csizmában, fekete pörge kalapban járt. Magam is tanúja voltam egy bravúrjának, midőn egy eltörött tölgyfaszék nehéz féllábalával keresztül ütött egy nagyobb bőrlabdát a magas kollégium második emeletén a csengettyűnél is magasabb ívben, úgy, hogy az utána rohant fiúk a kollégiumtól 200 lépés távolságról, a Sáros (utóbb Eötvös József) utca aljából, csaknem a városháza melletti kispiac bejáratától hozták vissza.

A papi oklevelet Nagyenyeden megszerezve utoljára Háromszéken, Zalánban lett pap. Fia, Dávid Gyula székelyudvarhelyi pap tanult helyette is. Ez elismert jeles képzettségű pappá s egyháza főjegyzőjévé nőtte ki magát.

¹⁶ Réz Mihály (1878—1921) közjogász, kolozsvári és budapesti tanulmányok után Eperjesen, 1913-tól Kolozsvárt konzervatív felfogású jogászprofesszor.

¹⁷ 1885—86-ban Dávid József (szül. 1865-ben) VII. gimnazista volt.

Megemlítem, hogy mint jártam egyik udvarhelyi unokájával. Azt hittem, hogy kedves emlék lesz a fiatalember számára, ha megemlítem, hogy nagyapjuk nekem is magántanítóm volt. Közlésemet azonban nem-hogy örömmel fogadta volna, de oly begombolkozva, mintha szégyellte volna azt, amit egyetlen deák se szégyellt, aki magántanítóskodott. Látva a furcsa fogadtatást és viselkedést, hamar befejeztem, s aztán részére soha se folytattam annak a közlését, amiben nem volt soha semmi szégyellni való.

En teológus kora vége felé egyszer még találkoztam D[ávid] J[ózsef]fel. Átutazóban volt M[áros]v[ásár]helyen egyik szünidőn, s én a kollégium felé járva, ahogy megláttam őt, volt kedves tanítómnak üdvözlésére siettem. Kedvesen, barátságosan fogadott, s jó félóraig elbeszélgettünk. E közben meglátott minket a kollégium kapujától az Eöt-vös József utcában száz lépésnyire lakott Akáczos Mózes nevű szabó, kinél édesapám többször szokott magának és nekem dolgoztatni. Akáczos fölsietett hozzánk, s rövid társalgás után jövetele céljának lényegére tért, melegen érdeklődve az iránt, hogy Dávid úrtól mikor számíthat némi törlesztésre abból a néhány forintból, melynek megfizetése rég esedékes már, de a törlesztés kissé késlekedett.

Dávid József magántanítvány[aként] a kollégium legkisebb lakószobájába kerültem. Ez a szoba, amíg a XIX. [század] utolsó negyedének kezdete tájáig a lakószobák Európa legnagyobb városai nevét viselték, mint a kollégium legkisebb lakószobája, kétségtelenül tréfából nyerte Európa, de akkor még az egész föld legnagyobb városának, Londonnak a nevét.

A szűk kis szoba területét v[agy] térfogatát teljesen hitelesen nem tudom megmondani, de az bizonyos, h[ogy a legkisebb] volt. A kollégium e lakószobájának egyetlen rozoga vasrácsos ablaka nyugatra, Imre Sándor nyomdász szilvaskertjére nyílt, de mivel a Ref[ormátus] Kollégium magasan feküdt, így ki- és belátást engedett ezen kívül több lennebb fekvő főtéri ház udvarára is. Erős vasrács biztosította nem a betöréstől, hanem inkább a diákok esetleg felmerülő kiszökési kísérletétől. Ma, a modern diákinternátusok korában az új nemzedéknek már nincs fogalma arról, hogy a régi diákság mily szerény igényekre volt szorítva, s ezért megkísérlem a m[áros]v[ásár]helyi Református Kollégium legkisebb lakószobája vázolásával egy ily helyiségről vázlatképet nyújtani.

A szoba a földszintes fasoron, a kétemeletes főépület tövében meghúzódó első sarok új szobája volt. Fagerendázat és barnára festett vagy mázolt deszkapadlás fedte. Egyetlen ablakán át nyerte világítását. Vastag keményfa ajtaja nemcsak a biztonságérzést szolgálta, hanem a téli melegítés elég kemény feladatát is. Gerendáit részben a téli tűzből, részint a gyakori dohányzástól a füst megbarnította. Megviselt padlózata szemmel láthatólag javítások vagy egész megújítás után áhitozott, vagy a lyukakat tekintve mondhatjuk, hogy helyenként ásitozott is. A szoba belsejének ingó berendezését öntöttvas kemence egészítette ki. A falak üresen fehérlettek vagy barnáltak, a szerint, hogy az iskolai év kezdetén vagy végén vetettük rájuk tekintetünket.

Az ablaktól jobbra Dávid József, a szobafőnök (primárius) egyszerű fenyőfa ágya foglalta le [a teret], melynek az ajtó felé eső alsó végénél egyszerű festett fenyőfa ruhaszekrény állott. A szemben levő oldalon is ágy szorogott, melynek lakója Simon Albert kisdiaák, a mezőölyvesi ref[ormátus] kántortanító jóindulatú, csendes fia volt, kivel a kol-

légiumban tanulása alatt végig jó barátságban maradtam.¹⁸ Az ő ágya alatt azonban még egy karikás ágy is helyet foglalt, mely egy székely szolgatanuló éjjeli nyugodalma biztosítására szolgált, aki a szoba-szolga teendőit végezte. Ha Dávid úrnak volt annyi tartalék tőkéje, ő vásárolta be neki a kispiacról a forró zsírban úsztatva sült kisebb darab disznópecsenyét. Nevére már sajnos nem emlékszem.

Ezek azonban csak a szoba bennlakó tanulói voltak. Számban jóval túlszárnyaltuk őket a künnlakók, mi a Dávid J[ózsef] tanítványai, kik összesen kilencen voltunk, úgy, hogy rossz időjárásakor zsúfoltig megtelt velünk a szegényes kis sarokszoba, s ülőhelyhez csak a kisebb részünk jutott, a többség állva húzta ki a privát órát. Az utóbbiakra az évi nyomtatott Értesítő kötetből kétségtelenül vissza tudnék emlékezni.

•

Meggyűlt a bajom, hogy édesapám a számjegyek ismeretére egyáltalán nem tanított meg. Ez jó későn, iskolai tanulóköröm második hónapja vége felé, a szüreti szünidő végén derült ki. Én felmentem tanulni a háznak kert felőli végéhez, s leülve hangosan olvastam a leckét, a szorzótáblát 1—5-ig. Csakhogy én a számokat nem ismertem, s így folytonosan csak a betűszöveget kezdtem olvasni: ...szer annyi mint, ...szor annyi mint ...szer annyi mint ... Édesanyám, aki éppen laskát serített az ebédhez, a többször ismételt értelmetlen magolás hallatára feljött a pincekonyhából, s laskanyújtóval a kezében azt a barátságatlan kérdést tette föl nekem:

— Hát te megbolondultál? Miféle szir-szer-szöröket hadarsz?

— Én mama, tanulom a szorzótáblát — feleltem ártatlanul.

— Add ide azt a könyvet!

Édesanyám a szorzótáblába tekintve folytatta a számomra kellemetlen érdeklődést:

— Hát a számokat miért nem olvasod?

— A számokat? Azok mik? — kérdeztem most már én elbámulva.

— Hát apád nem tanította meg neked a számokat?

— Arról nem tanultunk.

— Na, tedd le azt a könyvet, s tanulj egyebet — szólott a kedvetlen és szigorú parancs, melynek örömmel siettem eleget tenni.

Alig egy óra múltával a Királyi Tábláról hazaérkezett ebédelni édesapám is.

— Hát Miklós, te nem tanítottad meg a fiadat a számokra? Egyetlen egyet se ismer, s a szorzótáblát akarta megtanulni, de a számok nélkül.

— Hát megtanulja most — próbálta megnyugtanni édesanyámat apám. De ez a megnyugtató — amint megítélhettem — éppen nem látzott kielégítőnek.

Édesapám mindjárt aznap megkísérelte a számtantanítás pótlását velem, de én már megriadtam akkor az új nehézségtől, s félni kezdtem minden számtól és számítástól. Belőlem aztán jó matematikus nem is lett soha.

¹⁸ Az Értesítőben egy Simon Endre nevű I. gimnazista Eheden 1871-ben született diák szerepel.

Egyebekből azonban nem lehetett panasz rólam. Dávid József magántanítványai között a szüreti szünidő után pár hét múltával első voltam, s D[ávid] J[ózsef] már karácsony előttől fogva rendszeresen reám bízta a többi tanítványa kikérdezését. A gyengébb fiúk tudáspótlását jóformán teljesen reám bízta. Így én társaim egy részének oktatója és vezetője lettem. Csupán a számtannal nem boldogultam. Az alapvetés elmaradása megbosszulta magát. Ekkor még nem nagy dolog lett volna pótolni, de senki se gondolt velem, s végre is én egész iskolai életemben gyarló matematikus maradtam. Ebből a tárgyból kaptam a IV. gimnáziumban karácsonyi ajándékként az értesítőmben az első elégtelen osztályzatot, s ennek következtében csakhamar elvesztettem az I. [agy] II. gimnáziumtól fogva kapott évi 80 forint Rökk Szilárd által éppen a szegény állami tisztviselők gyermekei részére alapított s egyszerre kifizetett tanulmányi segélydíjat.¹⁹

Ezzel kapcsolatban őszintén megírom azt a rossz érzésemet, mely önkéntelenül feltört a lelkemből, mikor nekem a szüleim ebből az akkor tekintélyes összegből, hogy sokat mondjak, bár 20 krajcárt se juttattak. A 80 forintot 2—3 nap alatt elnyelték a kis fizetés és a 4 gyermek mellett felgyült tartozások. Én pedig gyermekeszemmel csak a magam mellőzését toltam előtérbe. Hosszú idő múlva, csak érett férfikoromban [jutottam] annak a belátására, hogy a Rökk Szilárd-alapnak szülőim által történt fölhasználása az én tanulhatásom lehetőségére is szolgált.

(Folytatása következik.)

¹⁹ A Rökk Szilárd-féle alapítványból az évi 80 forintnyi állami ösztöndíjat II. gimnazista korától egészen IV. gimnazista koráig élvezte Kelemen Lajos. Rökk Szilárd (1799—1888) ügyvéd jelentős vagyonát emberbaráti és kulturális célokra minisztériumoknak illetve egyesületeknek hagyta.